

Giuseppe Tavani, romanista

Si em permeteu de començar amb un record personal, us diré que jo vaig conèixer Giuseppe Tavani l'any 1984; ell havia estat convidat a impartir un seminari sobre trobadors galaicoportuguesos a la Universitat de Santiago de Compostel·la i, com que jo vivia allí, el professor que impartia aquesta matèria a la Facultat em va animar a participar-hi. Tavani era sempre gentil amb els joves investigadors, la seva cara esposa, Giulia, era una gran relacions públiques i, malgrat les diferències acadèmiques i d'edat, vam establir un tracte cordial i amistós; quan em vaig incorporar a la Universitat de Barcelona, ell fou un dels primers col·legues que vaig invitar i l'any 1992 vaig tenir el goig de veure'l investit doctor *honoris causa* amb el suport de Ramon Aramon, aleshores secretari general de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), i de membres destacats de la mateixa institució com Antoni M. Badia Margarit.

Giuseppe Tavani fou un romanista atípic; en el seu moment es considerava que les literatures romàniques eren fonamentalment la francesa i l'occitana del segle XII i una vegada conegudes, com deia un mestre meu, la resta era el seu resultat o la conseqüència lògica; les literatures hispàniques, per als romanistes italians de l'època, eren marginals i no aportaven res al panorama general. Malgrat aquest reduccionisme del camp d'estudi, a Itàlia hi havia hagut romanistes especialitzats en trobadors galaicoportuguesos pel fet casual que dos dels cançoners aleshores coneguts havien estat copiats a Roma i un va romandre en aquell país fins que, ara fa cent anys, el va comprar el Govern portuguès. Romanistes dedicats prioritàriament a aquesta escola, de fet, no n'hi havia, però ell, com tots sabem, i per a bé de tots nosaltres, va escollir com a dedicacions prioritàries el català i els trobadors ibèrics.

Després d'un període inicial centrat en la lingüística portuguesa moderna, durant els anys seixanta va donar una empenta definitiva en aquest camp. Hi havia una bona tradició d'edicions crítiques, però no hi havia estudis bàsics de crítica textual i mancava un estàndard; a més, aquestes edicions es consideraven més adients per a una tesi de llicenciatura que per a una tesi de doctorat. Tres foren essencialment les línies d'investigació bàsica d'aquests anys: d'una banda, va estructurar el procés de transmissió dels cançons; de l'altra, va aplicar les seves hipòtesis a l'edició de dos trobadors, Ayras Nunez (*Le poesie di Ayras Nunez*, Milà, Ugo-Merendi, 1964, reedició de Vigo, Galaxia, 1992) i Lourenço (*Poesie e tenzioni*, Mòdena, Mucchi, 1964), amb característiques molt diferenciades.

Ayras Nunez és un trobador àulic, amb un nivell alt d'estil i de llenguatge; una *cantiga d'amigo* («Vi eu, senhor, vosso bon parecer») cita tres refranys diferents en llengua occitana i una altra («Oi og'eu ùa pastor cantar») en cita quatre en la llengua pròpia, el gallec, un d'ells pertanyent a un trobador portuguès, una *cantiga d'amigo* de Johan Zorro; un treball de marqueteria lingüística i literària que implicava un bon coneixement de totes les tradicions poètiques vigents. L'edició inclou la identificació del poema amb un clergue al servei de Sanç IV de Castella; aquesta recerca tampoc no era freqüent entre els estudiosos italians d'aquells anys, allunyats dels grans dipòsits bibliogràfics i documentals de la península Ibèrica i de les tradicions metodològiques pertinents.

El cas de Lourenço presentava una problemàtica completament diferent; en la seva producció predominen les *cantigas d'escarnho* que, com la poesia satírica italiana d'aquesta època, fan servir un llenguatge baix i, sovint, groller, no sempre fàcil de documentar en aquest període, o una tècnica compositiva basada en l'equívoc, encara més difícil d'interpretar; a més, per temàtica i vocabulari havien estat menystingudes per la tradició filològica anterior. La reivindicació i la primera fixació textual d'aquest gènere arribà un any més tard, amb la primera edició de les *Cantigas d'escarnho e de mal dizer*, de M. Rodrigues Lapa, completament refosa cinc anys més tard a mesura que la primera edició permetia l'aprofundiment de les coneixences i una elaboració interpretativa més documentada.

Aquest període conflú en l'edició d'un llibre (*Poesia del Duecento nella Penisola Iberica: Problemi della lirica galego-portughese*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1969) en què Tavani recollia aquests treballs teòrics juntament amb una visió de conjunt del problema de les llengües literàries en l'àmbit ibèric occidental, reblant el clau de la posició central del gallec com a llengua poètica de la cort castellana. Avui podem afegir que el gallec arribà com a llengua poètica a la cort de Jaume I i Pere el Gran, al servei del qual documentem un trobador d'obra conservada, Pero Mafaldo; Tavani ja es va ocupar també del sirventès plurilingüe de Cerverí, que inclogué el gallec entre les llengües emprades.

Mentrestant, havia publicat una eina de recerca encara essencial: el *Repertorio*

metrico della lirica galego-portoghese (Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1967). Conté un cens exhaustiu de la producció de l'escola i un repertori mètric, d'estrofes i de les tècniques retòriques i de composició poètica inventariades a les poètiques coetànies. Cal recordar que les escoles trobadoresques són autoreferencials: els poetes evoquen mots clau, formes mètriques, rimes o recursos retòrics del seu model que ens permeten entrar en el seu taller compositiu i reconstruir la successió de mestratges i aprenentatges d'un ofici amb un fort component artesanal; un inventari com aquest és una eina imprescindible en l'estudi de qualsevol escola. A la fi dels anys noranta en va preparar una edició electrònica que no fou mai posada a la Xarxa.

Al llarg de la dècada dels seixanta, per tant, va fixar les bases teòriques que permeteren elevar l'estudi dels trobadors galaicoportuguesos des de l'espai marginal de les filologies europees (fins i tot a Portugal i Galícia) fins al centre d'atenció dels estudis romànics i, més tard, a tot l'Estat espanyol i Portugal. El camp d'estudi tingué en aquell moment un desenvolupament que ha revolucionat la filologia romànica dels dos països, amb un fort arrelament a la Universitat de Santiago de Compostel·la i a la Universitat de Barcelona.

La tasca fou arrodonida el 1980, moment en què el *Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters* inclogué el fascicle dedicat a aquesta escola: per primera vegada vam disposar d'una visió de conjunt del corpus, amb fitxes bibliogràfiques per a tots els trobadors i cadascun dels poemes i una introducció als gèneres poètics. Aquesta obra fou adaptada i completada progressivament per a la versió gallega (Vigo, Galaxia, 1986) i novament per a la portuguesa (Lisboa, Comunicação, 1990), i refeta fins a la mort de l'autor per a cada nova edició; l'edició lisboeta de 2002 (*Trovadores e jograis*, Lisboa, Caminho) arribava ja a les cinc-centes pàgines. En aquesta mateixa línia s'ha de posar l'estudi que preparà juntament amb Giulia Lanciani, la seva cara esposa i companya de totes les empreses i viatges, *As cantigas de escarnio* (Vigo, Xeraix, 1995), aviat traduïda al portuguès (Lisboa, Caminho, 1998). Així fins a arribar al *Dicionário da literatura medieval galega e portuguesa* (Lisboa, Caminho, 1993), que representa una posada al dia dels estudis sobre aquest àmbit, tant en prosa com en vers. Les seves publicacions entre 1960 i 2000 foren una revolució conceptual i metodològica; el seu mestratge directe, les visites i els seminaris sovintejats a totes les universitats i l'acolliment que donà a La Sapienza als estudiosos en períodes de formació o de recerca li permeteren de dirigir una metamorfosi completa dels estudis galaicoportuguesos.

El fet de ser l'estudiós més rellevant de la seva època, la seva fecunditat i el seu tarannà obert i acollidor afavoriren un acolliment excel·lent de les seves publicacions tant a Galícia com a Portugal i, sense excepcions, en tot l'àmbit de la romànica. Potser per això proliferaren les traduccions de la seva obra, malgrat no ser l'italià una llengua d'accés difícil en els àmbits acadèmics dels dos països; la

compilació i la versió d'un extens recull d'estudis sobre aquests aspectes al portuguès (*Ensaïos portuguesas*, Lisboa, Imprensa Nacional Casa da Moeda, 1988) és alhora fruit i instrument d'aquest procés de mestratge i de direcció cultural i científica.

La literatura castellana medieval li interessà poc, però va fer-hi una exploració en traduir *I miracoli di Nostra Signora*, de Gonzalo de Berceo (Alessandria, Edizioni dell'Orso, 1999); com sempre feia, acudí als manuscrits i a les edicions més acreditades per fer parlar en un bon italià i mitjançant un calc mètric i estròfic un autor que pertany encara al castellà preliterari, anterior a la primera normalització de la llengua. Fou en aquest període que dirigí la versió italiana de quatre *fabliaux*, un gènere també complex per les seves eleccions lingüístiques, però que li interessava especialment perquè feia servir una llengua grollera i vulgar com la de les *cantigas d'escarnho*, característica de la literatura carnavalesca a la qual, seguint les petjades de Mikhaïl Bakhtín (tan admirat en aquella època), havia dedicat un assaig teòric.

Des de l'edició d'Ayras Nunez, Tavani s'havia apassionat amb els problemes fascinants del plurilingüisme romànic; els trobadors, que viatjaven de cort en cort i de país en país, solien compondre sirventesos en els quals feien servir llengües diverses, com la «Cobla en vj lengatges», de Cerverí. Tavani, excellent coneixedor de totes les llengües romàniques, s'hi va dedicar repetidament, sempre amb gran profunditat i originalitat; fruit d'aquestes recerques és el llibre *Tra Galizia e Provenza. Saggi sulla poesia medievale galego-portoghese* (Roma, Carocci, 2002), en què va analitzar a fons l'ús del gallec per trobadors occitans i el de l'occità per trobadors galaicoportuguesos.

La darrera etapa de la seva producció s'orientà prioritàriament cap a l'estudi del provençal, que havia estat des dels seus orígens (entre Goethe i Diez) el nucli i fonament de la filologia romànica. No va abandonar la dèria de la seva vida, la iberística; és per això que dedicà un article a «Altas undas que venez suz la mar», que definia com «una cantiga de amigo provenzale», la poesia de Raimbaut de Vaqueiras o el cançoner Gil i Gil, sense deixar de tocar problemes eternals dels estudis occitans com Jaufre Rudel. És per això també que va publicar una edició del trobador català Raimon Vidal (*Il Castia-gilos e i testi lirici*, Milà, Luni Editrici, 1999) i una altra d'un trobador occità de naixement, però vinculat en diversos moments de la seva vida amb Alfons X de Castella i amb Pere el Gran, Folquet de Lunel (*Le poesie e il romanzo della vita mondana*, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2004). Observem que tots dos destaquen per la dedicació a la narrativa, tradicionalment menys estudiada que la lírica; Tavani no deixà mai d'innovar en totes les seves empreses filològiques. Els articles sobre literatura occitana han estat l'objecte d'una edició pòstuma per un dels seus nombrosos deixebles, potser el que més a prop va romandre del mestre: Luciano Rossi.

Unes paraules, si és possible encara, per a donar fi a la meva exposició. La formació que Giuseppe Tavani compartia fou la que permeté a la gran filologia romànica italiana posar-se al capdavant de la recerca europea durant els anys seixanta del segle passat: el domini de les llengües europees medievals i l'utilatge de la crítica textual. Els autors més capacitats, com Tavani, anaren més enllà d'aquestes condicions (que sovint esdevingueren presons conceptuals) i s'aplicaren a problemes cabdals del nostre món (en aquest cas, la repressió de les llengües i cultures marginades a l'Estat espanyol), a problemes de la cultura contemporània (la defensa de les llengües nadiues de l'Àfrica al sud del Sàhara, l'emergència d'una nova novel·lística i el desafiament que representava per a la crítica textual) i —amb menys dedicació, però d'això en parla Francesco Ardolino— les seves excursions en els temes de la teoria de la literatura.

Centrant-nos en el camp específic de la romanística, sobre el qual versa la meva intervenció en aquest col·loqui, Tavani estigué a l'altura dels seus coetanis en el conreu de la filologia occitana i francesa, però, a més, fou capaç d'integrar els estudis de literatura galaicoportuguesa (i la catalana, però d'això se n'ha d'ocupar el company August Bover) en l'àmbit més estricte dels estudis romànics. És cert que els grans romanistes, atrets per la presència de dos cançoners a Roma i per l'atenció que li havia dedicat algun humanista de primera fila com Angelo Colocci, ja s'havien decantat cap a aquest àmbit i és també veritat que coetàniament hi va haver a Itàlia una gran escola d'estudis portuguesos. Ara bé, sense la seva figura, els trobadors d'aquesta llengua difícilment haurien sortit de la perifèria dels cercles d'interès de la gran recerca universitària. Fou el seu exemple el que permeté un desplaçament de les preferències i, sobretot, fou ell (paradoxalment) qui despertà entre els estudiosos de la península Ibèrica l'interès per la que havia estat una poesia compartida i viva en els tres àmbits lingüístics que li havien donat forma durant el període dels seus orígens.

VICENÇ BELTRAN
Institut d'Estudis Catalans
Accademia Nazionale dei Lincei
Universitat de Barcelona